

ПАТРІОТИЧНЕ ВИХОВАННЯ В ШКОЛАХ УКРАЇНИ У ПЕРІОД З 1991 ПО 2000 РОКИ

Шевченко С.М.

кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник
старший науковий співробітник
відділу історії та філософії освіти

Інститут педагогіки Національної академії педагогічних наук України
ORCID ID iD: 0000-0002-0432-8893

Нині патріотичне виховання школярів – це свідомий громадянин, патріот України, який уміє служити своїй Батьківщині жити в українському суспільстві, цінити духовність та любити свою культуру. «Патріотичне виховання в школах спрямовано на залучення учнів до глибин національної культури і духовності, ... На всіх етапах навчання в школі забезпечується гармонійний і цілісний розвиток здібностей особистості, виховання громадянина України, здатного до самостійного мислення, суспільного вибору і діяльності задля процвітання України. Відтак збагачується інтелектуальний потенціал народу, його духовність і культура. В основу виховання мають бути покладені принципи гуманізму, демократизму, єдності сім'ї і школи, наступності та спадкоємності поколінь» [14, с. 227].

Сьогодні патріотичне виховання є предметом уваги з боку Президента України, Верховної Ради, Уряду та науковців. Мета навчально-виховної діяльності закладів освіти – це виховання і розвиток творчого потенціалу та соціальної активності особистості, формування її системи гуманістичних цінностей, де цінність громадянина є провідною. На це спрямовані Національна доктрина розвитку освіти України, Закони України «Про освіту» та «Про позашкільну освіту» та Концепція позашкільної освіти і виховання. Людина, яка окрім високого інтелектуального рівня розвитку, буде розвинута і духовно, стане патріотом своєї Батьківщини, свого народу, своєї незалежної держави. У Концепції національно-патріотичного виховання визначено, що основа виховання молодого громадянина – це виховання патріота України, готового самовіддано розбудовувати її як суверенну, демократичну, правову і соціальну державу, виявляти національну гідність, знати і цивілізовано відстоювати свої громадянські права та виконувати обов'язки, сприяти громадянському миру і злагоді в суспільстві, бути конкурентоспроможним, успішно самореалізуватися в соціумі як громадянин, професіонал, носій української національної культури. Існування та розвиток України, як зазначено у Стратегії утвердження української національної та громадянської ідентичності, неможливе без загального усвідомлення громадянами своєї національної та громадянської ідентичності. Відчуття такої належності до української нації як самобутньої спільноти, об'єднаної назвою, символами, історичною пам'яттю, суспільно-державними (національними) цінностями, зокрема українською мовою і народними традиціями, безпосередньо позначається на житті кожної людини [7, с. 81].

Після здобуття Україною незалежності у 1991 р. питання формування громадянської свідомості, національної ідентичності та патріотизму серед підростаючого покоління стало пріоритетним напрямом державної політики у сфері освіти. Школа як соціальний інститут відігравала важливу роль у становленні молодого покоління як свідомих громадян незалежної держави. «Сьогодні, коли країна-агресор активізувала проти України всі можливі засоби і форми гібридної війни, актуалізується необхідність невпинно сприяти формуванню в молодих українців національно-патріотичних настроїв, постійно і цілеспрямовано впливати на формування національно орієнтованої громадянської свідомості, історичної пам'яті, підпорядкованої національним цінностям та інтересам» [5, с. 41]. Виховання любові до Батьківщини, поваги до її історії, мови, культури та героїв стало важливою складовою освітнього процесу. З проголошенням незалежності України на основі відкритих раніше

заборонених архівів, нової європоцентричної методології, процесів декомунізації, дерадянзації, дерусифікації в умовах постійного тиску рф реконструйовано біографії багатьох освітян, історичні факти і контексти, здійснено ревізію історіографії. І це триває вже в умовах широкомасштабної війни рф проти України. На жаль, переосмислення імперськорадянського наративу, відмова від російської методології прискорилися лише під час героїчної боротьби українського народу проти російських окупантів за незалежність, національну ідентичність і демократичні європейські цінності [1, с. 2].

У 1991–1993 рр. у державній освітній політиці вже суверенної України було задекларовано ключову стратегію – розбудову середньої школи як національної школи за змістом навчання, виховання і соціалізації учнів зі зміною парадигми школи учіння на особистісно орієнтовану освітню парадигму, що відповідало й вектору гуманізації суспільного розвитку. ... шляхом запровадження в роботу школи таких новаційних кроків, як: введення навчання українською мовою як державною; оновлення змісту навчання і виховання на національних пріоритетах; орієнтації на забезпечення індивідуалізації та диференціації освітнього процесу, ...що забезпечувало поступовий перехід до особистісно орієнтованої парадигми освіти...» [4, с. 19]. Отже, на початку 1990-х років патріотичне виховання не мало чіткої нормативної основи. Більшість навчальних закладів самостійно ініціювали заходи, ґрунтуючись на загальних національних ідеях. Наприклад, у Львівській академічній гімназії було створено перші краєзнавчі гуртки з вивчення історії визвольного руху [8]. У Луцькій гімназії № 14 активно діяли пошукові загони «Пам'ять»; у Сумській загальноосвітній школі № 12 було запроваджено курс «Я – громадянин України», що містив блоки про національні символи та історичну спадщину; Київській спеціалізованій школі № 196 ім. А. Малишка реалізовувалася програма «Школа патріота», яка включала тренінги, круглі столи, поїздки місцями слави. У Харківському навчально-виховному комплексі № 45 діяла програма «Юний патріот», що передбачала проведення тижнів національної символіки, конкурсів плакатів, написання есе [13]. У Миколаївській загальноосвітній школі № 3 з поглибленим вивченням історії було запроваджено інтегрований курс «Громадянська освіта» зі спеціальним модулем «Патріотизм як цінність». Особлива увага приділялася локальній історії, що дозволяла розвивати відчуття приналежності до конкретного регіону та країни загалом. Наприклад, у Львівському та Чернівецькому регіонах активно проводилися дослідження історії міст і сіл, меморіальні заходи до роковин подій національно-визвольних рухів ХХ ст., що включали участь учнівських та студентських наукових гуртків. У центральних та східних регіонах України формування культури історичної пам'яті відбувалося шляхом переосмислення радянської історіографії та включення нових навчальних матеріалів про українську державність і визвольні процеси. Практика вивчення історії малої Батьківщини сприяла осмисленню регіональних особливостей історичної пам'яті [6, с. 13]. У шкільних програмах 90-х р. патріотичне виховання мало фрагментарний характер і реалізовувалося переважно через предмети «Історія України», «Українська література», «Основи правознавства». З 2002 р. в освітніх документах з'явилися структуровані підходи, прикладом є впровадження варіативного курсу «Ми – громадяни України» [9; 10]. У межах реалізації програми школи впроваджували різні заходи та проекти, спрямовані на патріотичне виховання учнів. Наприклад, у загальноосвітніх школах I–III ступенів № 3 м. Сміла та № 2 Шпола Черкаської області було впроваджено факультативні курси «Громадянознавство», «Основи демократії», «Вчимося демократії». Вони сприяли формуванню у школярів активної громадянської позиції та розуміння основ демократичного суспільства [12]. Активно проводилися позакласні заходи: участь у Всеукраїнській дитячо-юнацькій військово-патріотичній грі «Сокіл» («Джура»), організація шкільних музеїв, тематичні виховні години, екскурсії до історичних місць тощо. Ці заходи сприяли поглибленню знань учнів про історію та культуру України [11]. Відбувалося «зростання ролі того комплексу знань сучасних педагогічних концепцій, які поєднуються в поняття «українознавство», «народознавство», що мають в історії української освіти і суспільного розвитку достатньо глибоке коріння. Вони були розроблені видатними представниками

української культури та наукової думки (І. Франко, В. Вернадський, М. Грушевський, С. Єфремов та ін.)» [15, с. 518]. У різних регіонах України реалізація програм патріотичного виховання які мали відмінності, обумовлені як історичним, регіональними особливостями так і соціокультурним контекстом застосовувалася по різному. Так, у Львівській області широко впроваджувалися форми роботи з вшанування героїв ОУН–УПА, зокрема у школах № 28, 51, 62 Львова. У Донецькій, навпаки, акцент робився на історії Великої Вітчизняної війни, прикладом є Донецький ліцей № 99 та школи м. Горлівки [3; 2]. Окремі регіони передбачали свої відмінності: наприклад, західні (Львівська, Івано-Франківська, Тернопільська) орієнтація на героїку УПА, національно-визвольний рух, створення музеїв та вшанування історичних постатей (наприклад, у Львівській СШ № 28 діяла шкільна експозиція «Пам'ятай героїв»). Центральна Україна (Київ, Черкаси, Полтава) акцент робився на формування громадянських чеснот, правову обізнаність (школи Києва використовували модельні програми «Школа громадянина»). У південних та східних областях (Одеса, Харків, Дніпро, Луганськ): була інерція радянських моделей виховання, впроваджувалися локальні ініціативи, так у школах Одеси (2004) введено заходи «Я – патріот України». У Донецьку проводились конкурси патріотичної поезії [2].

Таким чином, діяльність шкіл цього періоду стала фундаментом для подальшого розвитку громадянської освіти та національного виховання в умовах нових суспільно-політичних викликів та становленням системи патріотичного виховання в школах України.

Список літератури:

1. Березівська Л.Д. Історія освіти як засіб збереження історичної пам'яті та утвердження української національної ідентичності у майбутніх педагогів. Вісник Національної академії педагогічних наук України, 1 (7) 2025. С. 1-4.
2. Відділ освіти Донецької міської ради. Підсумки конкурсів з патріотичного виховання. 2008. URL: <https://donetsk-osvita.gov.ua/>
3. Державний архів Львівської області. Ф. Р-3122. Оп. 5. Спр. 125–136.
4. Дічек Н.П. Державна політика в галузі середньої загальної освіти в діяльності міністерства освіти і науки України (2005–2007 рр.): погляд із сьогодення. Інноваційна педагогіка. 27. 2025. С. 18-23. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/722173/>
5. Дічек Н.П. Біографіка освітня як дієвий інструмент збереження і творення історичної пам'яті нації: деякі теоретичні зауваги із практичних студій. Науково-педагогічні студії. 9. 2025. С. 28-45. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/746208/>
6. Загородня А.А. Культура історичної пам'яті як складова національно-патріотичного виховання в Україні (1991–2009 рр.). Міждисциплінарні підходи до актуальних проблем науки, освіти та суспільства: збірник тез доповідей міжнародної науково-практичної конференції (Рівне, 11 вересня 2025 р.). Рівне: ЦФЕНД, 2025. С. 13-14. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/746624/>
7. Загородня А.А. Національно-патріотичне виховання в частині професійної підготовки майбутніх учителів. Науково-педагогічні студії (9). 2025. С. 80-94 URL: <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/746006/>
8. Львівська академічна гімназія при ЛНУ ім. І. Франка. 2025. URL: <https://lag.lviv.ua/>
9. Міністерство освіти і науки України. Програма виховної роботи загальноосвітніх навчальних закладів на 2002–2004 рр. К.: МОН, 2002.
10. Навчальна програма «Ми – громадяни України». К.: ІЗМН, 2003
11. На Урок+1 На Урок+1
12. Освітнянські вісники Донецької обласної державної адміністрації (2005–2007 рр.)
13. Харківський навчально-виховний комплекс № 45. URL: <https://school45.edu.kh.ua/>
14. Шевченко С.М. Традиції українського національно-патріотичного виховання у загальноосвітніх школах: золота спадщина українських інтелектуалів (1990-2009 рр.). Науково-педагогічні студії (9). 2025. С. 226-242. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/746004/>

15. Шевченко С.М. Принципи гуманізму та толерантності у філософсько-освітніх поглядах українських діячів першої половини XX століття. «Перспективи та інновації науки», 10 (28). С. 515-523. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/735680/>